

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОБРОБУТУ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ ТА СТРАТЕГІЙ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сірко Володимир Зіновійович

аспірант відділу соціальної психології особистості,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9959-9652

Актуальність дослідження зумовлена створенням капеланської служби в силових структурах України та залученням капеланів до виконання службових обов'язків з надання духовно-психологічної допомоги військовослужбовцям ЗСУ в умовах впливу на їх психологічний добробут деструктивних чинників війни. Водночас бракує наукових досліджень та практичних розробок із забезпечення їх психологічного добробуту в цих умовах.

Метою статті є розробка теоретичної моделі дослідження психологічного добробуту (далі – ПД) капеланів, яка б урахувала деструктивні та конструктивні чинники впливу на їх ПД в умовах війни та стратегії його забезпечення.

У статті проаналізовано й систематизовано основні результати вітчизняних та зарубіжних досліджень ПД особистості в умовах мирного часу й війни. На основі аналізу цих результатів розроблено теоретичну модель дослідження, центральним компонентом якої визначено ПД капеланів згідно зі шкалами К. Ріфф. До моделі внесено комплексні деструктивні та конструктивні чинники впливу на нього. Серед деструктивних чинників виокремлено: симптоми травматичних стресових станів (далі – СТСС), професійне вигорання, моральну шкоду. Серед конструктивних чинників зазначено: резильєнтність, ресурсне стресодолавання й позитивне релігійне долавання.

Особливу увагу в теоретичній моделі приділено стратегіям забезпечення ПД в умовах війни, розроблено їх класифікацію та систематизацію з погляду безпосереднього й опосередкованого впливу на ПД капеланів. Також згідно із загальними психологічними вимірами особистості виокремлено індивідуально-психологічні та соціально-психологічні стратегії, а за способом духовно-психологічного забезпечення ПД – світські та релігійні, які розглянуті в роботі у їх взаємодії.

Розроблена теоретична модель дасть змогу комплексно дослідити ПД капеланів, урахувати деструктивні та позитивні чинники впливу на нього і стратегії його забезпечення в умовах війни.

Ключові слова: військові капелани, психологічний добробут, резильєнтність, ресурсне стресодолавання, духовно-психологічні стратегії, моральна шкода (травма), травматичні чинники війни, вигорання.

Sirko V. THEORETICAL MODEL OF STUDYING THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF MILITARY CHAPLAINS AND STRATEGIES FOR ITS MAINTENANCE IN WARTIME CONDITIONS

The relevance of the study is determined by the establishment of the chaplaincy service in the security sector of Ukraine and the involvement of chaplains in performing official duties of providing spiritual and psychological assistance to servicemen of the Armed Forces of Ukraine under the influence of war-related destructive factors on their psychological well-being. At the same time, there is a lack of scientific research and practical developments aimed at ensuring their psychological well-being in these conditions.

The purpose of the article is to develop a theoretical model for studying the psychological well-being (PWB) of chaplains, which would take into account both destructive and constructive factors influencing their PWB in wartime conditions, as well as strategies for its maintenance.

The article analyzes and systematizes the main findings of domestic and foreign studies of PWB in conditions of peace and war. Based on this analysis, a theoretical research model has been developed, the central component of which is the PWB of chaplains according to C. Ryff's scales. The model incorporates a set of destructive and constructive influencing factors. Among the destructive factors, the following are distinguished: symptoms of traumatic stress states (TSSS), professional burnout, and moral injury. The constructive factors include resilience, resource-oriented coping, and positive religious coping.

Particular attention in the theoretical model is paid to strategies for ensuring PWB in wartime conditions. Their classification and systematization have been developed from the perspective of direct and indirect influence on chaplains' PWB. In addition, in accordance with the general psychological dimensions of personality, individual-psychological and socio-psychological strategies are distinguished, and in terms of the mode of spiritual-psychological support – secular and religious ones, which are considered in their interaction.

Conclusions. The developed theoretical model makes it possible to comprehensively study the PWB of chaplains, taking into account destructive and positive influencing factors, as well as strategies for its maintenance in wartime conditions.

Key words: *military chaplains, psychological well-being, resilience, resource-oriented coping, spiritual and psychological strategies, moral injury (trauma), war-related traumatic factors, burnout.*

Вступ. Російська агресія проти України спричинила значну фізичну і психологічну травматизацію українських військових. У зв'язку з потребою в захисті життя та здоров'я ПД вірян військовослужбовців з числа особового складу Збройних сил України, створено капеланську службу. Зарубіжні та вітчизняні дослідження концепту ПД особистості, зокрема в умовах війни, свідчать про значний інтерес до цієї проблеми. Однак дослідження присвячені ПД капеланів в умовах війни і стратегії його забезпечення майже відсутні. Назагал більшість досліджень присвячено виконанню службових обов'язків капеланами в їх допомозі військовослужбовцям. Однак, як і військовослужбовці, капелани перебувають в зоні дії психотравмівних чинників війни, які можуть також впливати на їх фізичне та психічне здоров'я, ПД. Проте проблема забезпечення ПД самих капеланів в умовах війни ще не стала предметом наукових досліджень. Для позначення конструкту ПД ми, як й інші дослідники, використовуємо такі поняття, як «психологічне благополуччя», «суб'єктивне благополуччя», «процвітання», і розглядаємо їх як синонімічні. Метою статті є розробка теоретичної моделі дослідження ПД капеланів, яка б ураховувала деструктивні та конструктивні чинники впливу на їх ПД в умовах війни і стратегії його забезпечення.

Матеріали та методи. Теоретичний аналіз та синтез, порівняння, концептуалізація, систематизація, узагальнення та моделювання.

Результати. Найперше зазначимо, що більшість досліджень феномену ПД зарубіжними та вітчизняними авторами здійснювалися в умовах миру. У зарубіжних дослідженнях ПД М. Селігман у межах позитивної психології розробив модель PERMA [2], підкреслюючи, що благополуччя містить п'ять основних елементів (позитивні емоції, залученість, стосунки, сенс і досягнення), які сприяють процвітання особистості. Група дослідників Е. Дінер, С. Оїші, & Лука [3] дали визначення суб'єктивного добробуту й виокремили його чинники. Зокрема, вплив економічного фактору, якості зв'язків з родиною, друзями та громадою, а також особистісні чинники – екстраверсія і емоційна стабільність. Учені також звернули увагу на своєрідність впливу східної та західної культури на особистість. Досліджуючи рівні психологічного благополуччя, Н. Парк & С. Петерсон [4] ідентифікували та класифікували шість категорій чеснот (мудрість, мужність, гуманність, справедливість, стриманість, трансцендентність), які можемо вважати духовно-психологічним аспектом ПД та маркерами психологічного посттравматичного зростання. К. Ріфф реалізувала системний підхід у дослідженні ПД. Нею визначено шість основних шкал ПД: самоприйняття, позитивні відносини з іншими, автономію, здатність контролювати навколишнє середовище, наявність мети в житті та особистісне зростання [5].

Вітчизняні науковці також дослідили різні аспекти ПД в умовах миру. В. Духневич [6] слушно виокремив два взаємозумовлені функціональні аспекти ПД практичного психолога, що забезпечують відповідну його кваліфікацію – забезпечення власної самореалізації та самоактуалізації в процесі виконання професійних обов'язків й опанування професійного вигорання. У дослідженні ПД людини у її взаємодії з громадою, Л. Найдьонова [7] з'ясувала залежність ПД особистості від добробуту громади, до якої вона належить, С. Карсканова [8] на основі попередньо адаптованого нею для української популяції опитувальника ПД К. Ріфф дослідила зв'язок фахового зростання педагогів та ПД.

В умовах гібридної фази російсько-української війни виникла необхідність дослідження деструктивних і конструктивних чинників, які впливають на ПД особистості. О. Кокун і колеги [9] розробили класифікацію стресорів для військовослужбовців в умовах війни, зокрема стресорів / чинників морально-етичного характеру, які можуть бути корисними в дослідженні ПД капеланів, оскільки внаслідок цього вони можуть отримати моральну шкоду (травму). Авторами відмічається як негативний, так і позитивний вплив стресогенних чинників на психіку військовослужбовців при виконанні ними службових завдань. До позитивних вони відносять ті, що спонукають в екстремальних ситуаціях до активізації ресурсів. До негативних – ті, які знижують ефективність виконання службових завдань, призводять до неадекватних дій.

Заслужовують на увагу симптоми травматичних стресових станів (далі – СТСС) та вигорання, моральної шкоди (травми), деструктивних стратегій. Цікавими є дослідження Б. Фрей [10], який відмічає парадоксальність впливу негативних травматичних чинників для окремих осіб, які в умовах війни можуть сприяти духовно-психологічному зростанню їх ПД (підвищувати національну гордість, активувати загальнолюдські чесноти тощо). Вивчаючи ізраїльсько-палестинський конфлікт Вейнберг та колеги [11], звернули увагу на динаміку ПД в умовах війни і з'ясували, що деякі комбатанти, які постраждали від травматичних чинників, відмічають низький рівень ПД і меншу задоволеність життям. Водночас учасники дослідження свідчили про позитивний вплив соціальної підтримки на їх ПД в умовах війни, а в післявоєнний мирний період їх ПД зазначали зменшення його рівня через брак такої підтримки.

Досліджуючи структуру та функції ПД особистості, Л. Сердюк [12] зазначила його динамічність та мотиваційний вплив на ставлення особистості до свого життя. Також вона акцентувала увагу на суб'єктивному та суб'єктному характері ПД, що забезпечує його самовідновлення та зростання. Т. Титаренко [13] виокремила важливі чинники, які сприяють підвищенню рівня ПД особистості, що пережила травму: комунікативний, просоціальний, інтернальний, а також здатність особи інтегрувати травматичний досвід, підвищувати самоефективність завдяки активізації відповідальності за своє майбутнє і подальшу розбудову власного життя. Своєю чергою, Т. Данильченко [14] запропонувала визначення суб'єктивного соціального благополуччя на основі співвідношення між рівнем домагань і ступенем задоволення соціальних потреб суб'єкта, завдяки чому особистість визначає своє соціальне буття як оптимальне й емоційно комфортне.

Привертає увагу дослідження Л. Карамушки і Т. Дзюби [15], які з'ясували зміст психологічного здоров'я та виділили високий рівень рефлексивності, стресостійкості, емоційну саморегуляцію, реалізацію власних цінностей та смислів як основних його критеріїв. М. Дворник [16] проаналізувала ПД особистості в переході від війни до миру та визначила основні його складники щодо забезпечення її адаптивності, стабільності та безпеки, а саме: позитивні стосунки, внесок у благополуччя інших, компетентність, особистісні цілі, оптимізм та самоповагу.

З початком повномасштабної фази війни Росії проти України постала необхідність дослідити особливості впливу її чинників на ПД особистості та засобів, які забезпечують збереження, а в певних аспектах і його розвиток, враховувати комплексні чинники впливу на нього, не тільки тимчасові, а й стратегічні завдання. Поряд із дослідженням впливу окремих чинників на ПД особистості в умовах війни значущими для нашого дослідження є приклади з'ясування авторами дії комплексних негативних і позитивних чинників на нього. Зокрема, у дослідженнях В. Дорожкіна, Г. Дубровинського та Б. Лазоренка [17; 18] з'ясовано вплив комплексу негативних чинників та їх наслідків (СТСС) на ПД працівників освіти деокупованих та прифронтових територій, курсантів-психологів, вплив професійного вигорання на ПД особистості в умовах війни, моральної шкоди (травми). А також конструктивний вплив на ПД особистості таких комплексних чинників, як резильєнтність, ресурсне стресодолання, позитивне релігійне додання та стратегії забезпечення ПД в умовах війни.

Як свідчить практика, деструктивні впливи можуть знижувати рівень ПД особистості або ж значно посилювати його, зокрема в аспекті загального та духовно-психологічного посттравматичного зростання, стимулювати відповідні стратегії його забезпечення в цих умовах. Тому в розробці своєї теоретичної моделі ми звертаємо увагу і на конструктивні, і на деструктивні комплекси чинників.

Згідно зі специфікою нашого дослідження особливе значення мають духовні виміри моральної шкоди та засоби її подолання. Так, Л. Сміт-Макдональд, Дж. Морін & С. Бремо-Філліпс [19] з'ясовано, що чинники духовності та релігійності (S/R-чинники) позитивно впливають на здатність людини інтегрувати стресові події, сприяють ПД та посттравматичному зростанню особистості. Водночас, на думку дослідників, дотримання релігійних духовно-психологічних настанов може підвищити ризик моральної травми в тому випадку, якщо військовослужбовець дотримується суворих релігійних принципів і має високі моральні очікування.

Серед комплексних позитивних чинників впливу на ПД особистості, зокрема капеланів, зарубіжні та вітчизняні автори зазначають резильєнтність, життєстійкість і стресостійкість [20]. Порівняння змісту цих понять дає підстави вважати їх певним чином синонімічними. Проте, узагальнюючи ці дослідження, ми вважаємо за доцільне користуватися терміном психологічна резильєнтність. Так, досліджуючи особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу, Л. П'янківська [21] зазначила наявність позитивного зв'язку між рівнем резильєнтності й загальним психічним здоров'ям студентів. О. Креденцер & Д. Сергієнко [22], вивчаючи резильєнтність психологів як чинника їх суб'єктивного благополуччя в умовах війни, зазначили збільшення їх суб'єктивного благополуччя при збільшенні резильєнтності. Узагальнюючи характеристики резильєнтності, звертаємо увагу на її здатність до збереження і відновлення психіки, ПД при взаємодії з зовнішніми та внутрішніми стрес-факторами; спроможність забезпечувати гнучку адаптивність в умовах перебування в стресогенному середовищі; здатність трансформації деструктивних впливів зовнішнього стресогенного середовища в посттравматичне зростання. Тому вважаємо доцільним включити резильєнтність як важливий елемент у загальну теоретичну модель нашого дослідження.

Важливу роль у забезпеченні ПД особистості в умовах війни відіграє ресурсне стресодолання та розроблена М. Лахад і колегами модель його застосування [23]. Українські дослідники зазначають ефективність практичного застосування даної моделі для діагностики й активації психологічних ресурсів особистості в умовах війни [24; 25]. Зважаючи на значущість цього комплексного чинника забезпечення ПД особистості, зокрема капеланів в умовах війни, ми також включаємо його в теоретичну модель нашого дослідження.

Беручи до уваги дослідження Л. Сердюк та співавторів щодо впливу на ПД особистості в умовах війни внутрішніх та зовнішніх чинників забезпечення його сталості й розвитку, звертаємо увагу на те,

що однією з важливих функцій ПД у його суб'єктному вимірі є його самовідновлення та саморозвиток, який реалізується завдяки його загальним стратегіям, визначеним у дослідженнях [12].

Згідно з теоретичним аналізом чинників, що впливають на ПД особистості, особлива роль належить стратегіям його забезпечення, тому ми приділяємо значну увагу їх систематизації та класифікації.

Серед загалу цих стратегій згідно з нашою моделлю маємо підстави виокремити стратегії безпосереднього та опосередкованого забезпечення належного рівня ПД особистості, зокрема капеланів, в умовах війни. До комплексу безпосереднього впливу включаємо стратегії, виокремлені В. Дорожкіним і Б. Лазоренком на базі шкал ПД К. Д. Ріфф [17], а також стратегії опосередкованого впливу, до яких належать: індивідуально-психологічні та соціально-психологічні (які, своєю чергою, поділяються на світські та релігійні), стратегії комплексних чинників позитивного впливу на ПД особистості, зазначені вище. Більш конкретно стратегії безпосереднього забезпечення ПД особистості працівників освіти та курсантів в умовах війни з'ясовані й досліджені колективом авторів [17; 18] на основі української адаптації С. Карсканової шкал опитувальника ПД К. Ріфф [8].

До стратегій опосередкованого впливу на ПД особистості, згідно з розробленою нами класифікацією, слід зарахувати такі світські індивідуально-психологічні стратегії, як зміна ставлення до воєнної травматизації та позитивне переінтпретовування випробування, мобілізація внутрішніх ресурсів самозбереження, самовідновлення, саморозвиток та інші, які виокремила Т. Титаренко, досліджуючи посттравматичне зростання особистості в умовах війни [26].

Беручи до уваги цифровізацію сучасного світу та необхідність збереження ПД особистості в умовах війни, М. Дворник [27] зазначила провідні стратегії його забезпечення, а саме: забезпечення інформаційної грамотності, застосування ефективних онлайн-технологій, які ми зарахували до світських індивідуально-психологічних стратегій опосередкованого впливу на ПД. Також такі стратегії, як визнання і прийняття себе таким, яким я є; готовність до особистісних змін; покращення своїх станів та якостей; позбуття шкідливих звичок і набуття нових позитивних; відкритість до допомоги фахівців, близьких і рідних, членів спільноти та громади в реалізації зазначених змін, налаштування на самопоміччю й особистісний саморозвиток; опанування психоемоційного виснаження (вигорання), набуття навичок його профілактики та інші [28, с. 29–30] ми зараховуємо до світських індивідуально-психологічних стратегій.

Вагоме значення для забезпечення ПД особистості в умовах війни мають стратегії, які базуються на моделі ресурсного стресодолавання BASIC Ph і також, на нашу думку, можуть бути уналежені до світських індивідуально-психологічних стратегій забезпечення ПД [29].

Не менш важливими для забезпечення ПД вірян представників ЗСУ та капеланів мають релігійні індивідуально-психологічні стратегії. Так С. Грабовська і М. Єсип, досліджуючи копінг-стратегії, звернули увагу на їх спрямованість щодо пошук сенсу, здобуття контролю над ситуацією, переживання зв'язку з Богом і членами релігійної спільноти, а також на зміну життя людини під впливом релігійної віри [30, с. 197].

У систематичному огляді досліджень духовного і ментального добробуту комбатантів Сміт-Макдональд, Л. Норріс, Дж. М. Раффін-Бушаль & С. Сінклер [31] з'ясували такі стратегії індивідуально-психологічного впливу на їх ПТСР, як позитивне духовне додання, прощення, особисті стосунки з люблячим Богом, відчуття надії, а також наявність сенсу і мети в житті. Водночас вони виокремили стратегії негативного релігійного подолання, ключовими компонентами яких є: провина, непростення, безнадія, відсутність сенсу та мети, духовно-моральний розпад, гнів, відчуження та негативний образ Бога.

К. Паргамент, М. Фей & Д. Бердзі розробили опитувальник Brief RCOPE [32] з метою вимірювання різноманітних стратегій духовно-психологічного релігійного додання. На основі аналізу основних шкал, узагальнення змісту та смислового наповнення цього інструменту визначаються основні позитивні й негативні стратегії духовно-психологічного додання головних життєвих стресів віруючими людьми.

Також у теоретичні моделі стратегій забезпечення ПД особистості ми виокремлюємо блок соціально-психологічних стратегій, які, як й індивідуальні, поділяються на світські та релігійні. Серед світських соціально-психологічних стратегій дослідники виокремлюють: стратегію формування та зміцнення психосоціальної солідарності, групової ідентичності; стратегію комплексного соціально-психологічного супроводу збереження ПД та інші [28, с. 168]. М. Дворник [27] виокремила стратегію співпраці урядових та громадських організацій щодо забезпечення ПД особистості й соціальних груп в умовах війни.

До релігійних соціально-психологічних стратегій забезпечення ПД в нашій теоретичній моделі ми зараховуємо стратегії причетності до релігійної організації, активної взаємодії з членами релігійних спільнот та інші.

Поряд із блоками стратегій світського і релігійного опосередкованого впливу на ПД особистості, зумовленого основними сферами психіки особистості, до комплексу опосередкованих стратегій ми включаємо також стратегії резильєнтності та ресурсного стресодолавання. Серед основних стратегій резильєнтності зазначаємо такі: стратегію відновлення та збереження психіки особистості в умовах стресогенних чинників; стратегію гнучкої адаптивності особистості в цих умовах; стратегію трансформації деструктивних впливів у забезпечення посттравматичного зростання. До комплексу стратегій ресурсного стресодолавання

згідно з моделлю BasicPh зараховуємо: стратегію віри (переконавання, цінності, філософія життя), стратегію соціалізації (соціальні зв'язки, соціальна підтримка, соціальна приналежність, спілкування) та інші.

Теоретична модель психологічного добробуту, деструктивних та позитивних комплексних чинників та комплекс стратегій його забезпечення в умовах війни.

Висновки. Згідно з теоретичним аналізом зарубіжної та вітчизняної наукової літератури нами розроблено модель дослідження ПД капеланів та стратегій його забезпечення в умовах війни. Центральним компонентом визначено їх психологічний добробут за концепцією К. Ріфф. Серед комплексних чинників впливу на ПД виокремлено СТСС, професійне вигорання та моральну шкоду, які загалом деструктивно впливають на ПД.

Також такі комплексні чинники, як резильєнтність, ресурсне стресодолання та позитивне релігійне додання, визначено такими, що загалом мають конструктивний вплив на нього. Особливу увагу в теоретичній моделі приділено стратегіям забезпечення ПД. Розроблено класифікацію цих стратегій з погляду їх безпосереднього й опосередкованого впливу на ПД. Також згідно із загальними психологічними вимірами виокремлено індивідуально-психологічні та соціально-психологічні стратегії, а за способом духовно-психологічного забезпечення ПД – світські та релігійні. Розроблена теоретична модель дасть змогу системно досліджувати взаємодію деструктивних та позитивних чинників впливу на психологічний добробут капеланів в умовах війни, зокрема визначити провідні стратегії його забезпечення.

Література:

1. Про службу військового капеланства : Закон України від 30 листоп. 2021 р. № 1915-IX. Дата оновлення: 19.03.2022. URL: <https://cutt.ly/rF4hOFv>.
2. Seligman M. E. Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. New York: Simon & Schuster. 2011.
3. Diener E., Lucas, R. E., Oishi, S. Advances and open questions in the science of subjective well-being. *Collabra: Psychology*. 2018. № 4 (1). P. 15–49. <https://doi.org/10.1525/collabra.115>
4. Park N., & Peterson, C. Character strengths: Research and practice. *Journal of College and Character*. 2009. № 0(4). P.1–10. <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
5. Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989. № 57 (6). P. 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
6. Духневич В. М. Психологічне благополуччя професіонала як умова його ефективної діяльності (на прикладі професії психолога). Київ : КНУ імені Т. Шевченка. 2002.
7. Найдюнова Л. А. Психологічне благополуччя людини. *Директор школи. Україна*. 2007. № 2. С. 10–19.

8. Карсканова С. В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. №. С. 1–10.
9. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : Методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ. 2017.
10. Frey B. S. Well-being and war. *International Review of Economics*. 2012. № 59 (4). P. 363–375. <https://doi.org/10.1007/s12232-012-0156-1>
11. Weinberg M., Harel H., Shamani M., Or-Chen K., Ron P., Gil S. War and well-being: The association between forgiveness, social support, PTSD, and well-being. *Social Work*. 2017. № 62 (4). P. 341–348. <https://doi.org/10.1093/sw/swx036>
12. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. № 5. С. 124–133.
13. Титаренко Т. М. Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. Психологія: теорія і практика. 2018. № 1(1). С. 112–119.
14. Данильченко Т. В. Психологія суб'єктивного соціального благополуччя : дис. ... д-ра психол. наук. Київ : КНУ імені Т. Шевченка. 2018. 435 с.
15. Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1(16). С. 22–33.
16. Дворник М. С. Психологічне благополуччя особистості під час переходу від війни до миру. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2020. Вип. 26 (1). С. 79–87. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).144](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).144)
17. Дорожкін В. Р., Лазоренко Б. П. Посттравматичні стресові стани та психологічне благополуччя працівниць освіти прифронтових і деокупованих територій. *Журнал сучасної психології*. 2024. № 1. С. 32–45.
18. Лазоренко Б., Дубровинський Г. Психологічний добробут курсантів військових психологів: рівні травмівного ураження та стратегії забезпечення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 80 (4). С. 77–87.
19. Smith-MacDonald L. A., Morin J. S., Brémault-Phillips S. Spiritual dimensions of moral injury: Contributions of mental health chaplains in the Canadian Armed Forces. *Frontiers in Psychiatry*. 2018. Vol. 9. P. 1–7. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00592>
20. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Актуальні проблеми психології. *Консультативна психологія і психотерапія*. 2018. № 14 (3). С. 26–64.
21. П'янківська Л. Особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 10 (28). С. 311–324.
22. Креденцер О. В., Сергієнко Д. С. Резильєнтність як чинник суб'єктивного благополуччя психологів в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2024. № 32 (2). С. 85–95.
23. Lahad, M., Leykin, D. The integrative model of resiliency: The “BASIC Ph” model. In *Resiliency: Enhancing coping with crisis and terrorism* (pp. 71–91). Amsterdam: Springer. 2015.
24. Гавриловська К. П. Модель BASIC Ph у роботі психолога. У Розвиток обдарованої особистості в освітньому просторі: ціннісний вимір: тези доповідей X наук.-практ. семінару (с. 14–15). Київ. 2020.
25. Микитенко Р., Грищенко О., Золоторьов П., Косолапов О., Гончар Ю. Застосування моделі BASIC Ph в програмі психоневрологічної реабілітації учасників бойових дій. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 65–69.
26. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*. 2017. № 5 (19). С. 3–10.
27. Дворник М. С. (Ред.). Здоровий спосіб життя в умовах війни: соціально-психологічний підхід: монографія. Київ : ІСПП НАПН України. 2024. URL: https://personlab.ucoz.ua/_Id/0/54_Dvornyk-mono-24.pdf.
28. Лазоренко Б. Стратегії здорового способу життя комбатантів і волонтерів в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2022. № 12. С. 162–172.
29. Лазоренко Б. Стратегії забезпечення психологічного добробуту курсанток-військових психологів в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2024. № 13. С. 150–165.
30. Грабовська С., Єсип М. Я. Проблема копіngu в сучасних психологічних дослідженнях. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2010. № 4, С. 125–133.
31. Smith-MacDonald, L., Norris J. M., Raffin-Bouchal S., Sinclair S. Spirituality and mental well-being in combat veterans: A systematic review. *Military Medicine*. 2017. № 182 (11–12), P. 1920–1940. <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-17-00099>
32. Pargament K. I., Feuille M., Burdzy D. The brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions*. 2011. № 2 (1). С. 51–76. <https://doi.org/10.3390/rel2010051>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). Pro sluzhbu viiskovoho kapelanstva: Zakon Ukrainy No. 1915-IX, 30 lystopada 2021 (updated 19 bereznya 2022) [On the military chaplaincy service: Law of Ukraine No. 1915-IX, November 30, 2021, updated March 19, 2022]. Retrieved from: <https://cutt.ly/rF4hOFv> [in Ukrainian].
2. Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. New York: Simon & Schuster.
3. Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2018). Advances and open questions in the science of subjective well-being. *Collabra: Psychology*, 4(1), 15–49. <https://doi.org/10.1525/collabra.115>
4. Park, N., & Peterson, C. (2009). Character strengths: Research and practice. *Journal of College and Character*, 10(4), 1–10. <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
5. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
6. Dukhnevych, V. M. (2002). Psykholohichne blahopoluchchia profesionala yak umova yoho efektyvnoi diialnosti (na prykladi profesii psykholoha) [Psychological well-being of a professional as a condition of effective activity: The example of a psychologist profession]. Kyiv : T. Shevchenko National University [in Ukrainian].
7. Naidionova, L. A. (2007). Psykholohichne blahopoluchchia liudyny [Psychological well-being of a person]. *Dyrektor shkoly. Ukraina*, 2, 10–19 [in Ukrainian].

8. Karskanova, S. V. (2011). Opytuvalnyk "Shkaly psykholohichnoho blahopoluchchia" K. Riff: protses ta rezultaty adaptatsii [Questionnaire "Scales of Psychological Well-being" by C. Ryff: Process and results of adaptation]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 1, 1–10 [in Ukrainian].
9. Kokun, O. M., Ahaiev, N. A., Pishko, I. O., Lozinska, N. S., & Ostapchuk, V. V. (2017). *Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtsiamy-uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia: Metodychnyi posibnyk* [Psychological work with ATO servicemen at the stage of recovery: Methodical guide]. Kyiv: NDTs GP ZSU [in Ukrainian].
10. Frey, B. S. (2012). Well-being and war. *International Review of Economics*, 59(4), 363–375. <https://doi.org/10.1007/s12232-012-0156-1>
11. Weinberg, M., Harel, H., Shamani, M., Or-Chen, K., Ron, P., & Gil, S. (2017). War and well-being: The association between forgiveness, social support, PTSD, and well-being. *Social Work*, 62(4), 341–348. <https://doi.org/10.1093/sw/swx036>
12. Serdiuk, L. Z. (2017). Struktura ta funktsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Structure and function of psychological well-being of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii*. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 5, 124–133 [in Ukrainian].
13. Tytarenko, T. M. (2018). Sposoby pidvyshchennia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti, shcho perezhyla travmu [Ways to increase psychological well-being of a trauma survivor]. *Psykholohiia: teoriia i praktyka*, 1(1), 112–119 [in Ukrainian].
14. Danylchenko, T. V. (2018). *Psykholohiia subiektyvnogo sotsialnoho blahopoluchchia* [Psychology of subjective social well-being] (Doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
15. Karamushka, L. M., & Dziuba, T. M. (2019). Fenomen "zdorovia" yak aktualnyi napriam doslidzhen v orhanizatsiinii psykholohii [The phenomenon of "health" as a current area of research in organizational psychology]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, 1(16), 22–33 [in Ukrainian].
16. Dvornyk, M. S. (2020). *Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti pid chas perekhodu vid viiny do myru* [Psychological well-being of the individual during the transition from war to peace]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi45\(48\).144](https://doi.org/10.33120/ssj.vi45(48).144) [in Ukrainian].
17. Dorozhkin, V. R., & Lazorenko, B. P. (2024). Posttravmatychni stresovi stany ta psykholohichne blahopoluchchia pratsivnyts osvity prifrontovyykh ta deokupovanykh terytorii v umovakh viiny [Post-traumatic stress states and psychological well-being of female educators in frontline and de-occupied territories in wartime]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, 1, 32–45 [in Ukrainian].
18. Lazorenko, B., & Dubrovynskyi, H. (2024). *Psykholohichnyi dobrobut kursantiv viiskovykh psykholohiv: Rivni travmivnoho urazhennia ta stratehii zabezpechennia v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny* [Psychological well-being of cadets of military psychologists: Levels of traumatic damage and strategies of support in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 77–87 [in Ukrainian].
19. Smith-MacDonald, L. A., Morin, J. S., & Brémault-Phillips, S. (2018). Spiritual dimensions of moral injury: Contributions of mental health chaplains in the Canadian Armed Forces. *Frontiers in Psychiatry*, 9, 592. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00592>
20. Lazos, H. P. (2018). Rezilientnist: Kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: Conceptualization of notions, review of modern research]. *Aktualni problemy psykholohii. Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia*, 14(3), 26–64 [in Ukrainian].
21. Piankivska, L. (2023). Osoblyvosti proiavu rezylentnosti u studentiv v umovakh voiennoho chasu [Features of manifestation of resilience in students in wartime]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 10(28) [in Ukrainian].
22. Kredentser, O. V., & Serhiienko, D. S. (2024). Rezilientnist yak chynnyk subiektyvnogo blahopoluchchia psykholohiv v umovakh viiny [Resilience as a factor of subjective well-being of psychologists in wartime]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, 32(2), 85–95 [in Ukrainian].
23. Lahad, M., & Leykin, D. (2015). The integrative model of resiliency: The "BASIC Ph" model. In *Resiliency: Enhancing coping with crisis and terrorism* (pp. 71–91). Springer.
24. Havrylovska, K. P. (2020). Model BASIC Ph u roboti psykholoha [The BASIC Ph model in the work of a psychologist]. In *Rozvytok obdarovanoi osobystosti v osvithnomu prostori: Tsinnisnyi vymir: Tezy dopovidei X naukovo-praktychnoho seminaru* (pp. 14–15) [in Ukrainian].
25. Mykytenko, R., Hryshchenkova, O., Zolotorov, P., Kosolapov, O., & Honchar, Y. (2020). Zastosuvannia modeli BASIC Ph v prohrami psykhonevrolozhichnoi rehabilitatsii uchastnykiv boiovykh dii na skhodi Ukrainy [Application of the BASIC Ph model in the program of psychoneurological rehabilitation of combatants in eastern Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 6(82), 65–69 [in Ukrainian].
26. Tytarenko, T. M. (2017). Osobystist pered vyklykamy viiny: Psykholohichni naslidky travmatyzatsii [Personality facing the challenges of war: Psychological consequences of traumatization]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5(19), 3–10 [in Ukrainian].
27. Dvornyk, M. S. (Ed.). (2024). *Zdorovy sposib zhyttia v umovakh viiny: Sotsialno-psykholohichni pidkhid* [Healthy lifestyle in wartime: A socio-psychological approach]. Kyiv: ISPP NAPN Ukrainy. Retrieved from: https://personlab.ucoz.ua/_ld/0/54_Dvornyk-mono-24.pdf [in Ukrainian].
28. Lazorenko, B. (2022). *Stratehii zdorovoho sposobu zhyttia kombataniv i volonteriv v umovakh viiny* [Healthy lifestyle strategies for combatants and volunteers in wartime]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii NAPN Ukrainy*, 9, 55–70 [in Ukrainian].
29. Lazorenko, B. (2024). *Stratehii zabezpechennia psykholohichnoho dobrobutu kursantok–viiskovykh psykholohiv v umovakh viiny* [Strategies of ensuring psychological well-being of female cadets–military psychologists in wartime] [in Ukrainian].
30. Hrabovska, S., & Yesyp, M. Ya. (2010). Problema kopinhu v suchasnykh psykholohichnykh doslidzhenniakh [The problem of coping in modern psychological research]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny* [Socio-humanitarian problems of a person], 1, 45–52 [in Ukrainian].
31. Smith-MacDonald, L., Norris, J. M., Raffin-Bouchal, S., & Sinclair, S. (2017). Spirituality and mental well-being in combat veterans: A systematic review. *Military Medicine*, 182(11–12), e1920–e1940. <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-17-00099>
32. Pargament, K. I., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions*, 2(1), 51–76. <https://doi.org/10.3390/rel2010051>